

statuty synodu łomżyńskiego umieszczone w oddzielnym rozdziale tej publikacji stanowią dobre kompendium wiedzy o działalności synodalnej tej diecezji, przez którą dokonuje się działalność reformistyczna Kościoła partykularnego.

Piąty rozdział stanowi swoiste kompendium oceny procesu recepcji z ukazaniem przyszłej perspektywy pracy pastoralnej Kościoła partykularnego w Łomży. Autor podzielił go na trzy paragrafy, odnosząc się do kwestii literalnej recepcji doktryny soborowej, oceny kodeksowej reformy Kościoła łomżyńskiego oraz perspektywy rozwoju życia religijnego w tej diecezji.

Zakończenie publikacji zawiera całościowe podsumowanie recepcji soborowej i kodeksowej w diecezji łomżyńskiej. Autor zawarł w nim własne wnioski końcowe i przemyślenia ukazujące dalszą pracę pastoralną w tej diecezji.

Struktura recenzowanej książki jest jasna i logiczna. Omawiane zagadnienia, dotyczące recepcji uchwał Soboru Watykańskiego II i Kodeksu Prawa Kanonicznego w prawie partykularnym Kościoła łomżyńskiego, zostały ułożone w porządku chronologicznym. Autor umiejętnie połączył przedstawione informacje historyczne z diecezji łomżyńskiej z przyjęciem uchwał Vaticanum II. Oparł się przy tym na źródłach archiwalnych, nie ograniczając się tylko do suchej analizy przepisów prawnych, ale umiejętnie łącząc ich treści z nauczaniem Kościoła. Praca ukazuje nie tylko podstawy prawne działalności diecezji łomżyńskiej, lecz także uwarunkowania społeczne w różnych okresach historycznych, w których prowadzono działalność pastoralną.

Ks. Stanisław Tymosz

Katedra Historii Źródeł Kościelnego Prawa Polskiego KUL

Ks. Janusz M. C z e r s k i, *Liturgie Kościołów Wschodnich. Liturgia Kościoła bizantyjskiego, ormiańskiego i koptyjskiego*, Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2009, ss. 342.

Ojcowie Soboru Watykańskiego II nauczają, że „Instytucje Kościołów Wschodnich, ich obrządku liturgiczne, tradycje kościelne oraz porządek życia chrześcijańskiego cieszą się wielkim szacunkiem Kościoła katolickiego. W nich bowiem, jako odznaczających się czcigodną starożytnością, jaśniej to, co począwszy od Apostołów poprzez Ojców tworzy Tradycję, a co stanowi część objawionego przez Boga i niepodzielnego dziedzictwa Kościoła powszechnego [...]”¹.

---

¹ Sobór Watykański II, Dekret *Orientalium Ecclesiarum*, 1.

Dalej ci sami Ojcowie pouczają, że „Święty Sobór powszechny potwierdza i pochwała dawne normy dotyczące sakramentów, obowiązujące w Kościołach Wschodnich, a także praktykę dotyczącą ich celebrowania i udzielania. Życzy sobie także, aby o ile zajdzie taka potrzeba, zostały one przywrócone”².

Tytuł recenzowanej pracy *Liturgie Kościołów Wschodnich*, jak we wstępie podaje autor, „mógłby sugerować, że Czytelnik znajdzie w niej szersze omówienie życia liturgicznego i wszystkich obrzędów Kościołów Wschodnich”. Terminologia chrześcijańskiego Wschodu (jak dalej wskazuje autor) słowo „liturgia” zawęża do sprawowania wyłącznie Eucharystii, zaś podtytuł właściwie ukierunkowuje czytelnika do trzech wspólnot wschodnich, tych, które w różny sposób sprawują swą liturgię w Polsce. Są to Kościoły: bizantyjski, ormiański i koptyjski.

Liturgie eucharystyczne Kościoła Wschodu i Zachodu wywodzą się z tego samego Wieczernika, w którym Jezus Chrystus sprawował Ostatnią Wieczerzę i polecił swym apostołom celebrować ją na Jego pamiątkę. Ojcowie Soborowi przypominają, że „Święty i katolicki Kościół, który jest Mistycznym Ciałem Chrystusa, tworzą wierni organicznie zjednoczeni tą samą wiarą, tymi samymi sakramentami i tym samym kierowaniem w Duchu Świętym, którzy łączą się w różne grupy spojone przez hierarchię, stanowią Kościoły partykularne albo obrządki. Istnieje między nimi niezwykła łączność, tak że zróżnicowanie w Kościele nie tylko nie szkodzi jego jedności, lecz nawet ją podkreśla; zamierzeniem bowiem Kościoła katolickiego jest, aby tradycja każdego Kościoła partykularnego czy obrządku, pozostała bezpieczna i nienaruszona, a równocześnie chce on dostosować swój sposób życia do różnych potrzeb czasu i miejsca”³.

Omawiana książka składa się z czterech części, wykazu skrótów, bibliografii, wstępu oraz obszernego aneksu. W pierwszej części (s. 19-45), zatytułowanej „Duchowość liturgiczna Kościołów Wschodnich”, odnajdujemy wiele informacji, które wprowadzają czytelnika w to jakże bogate w swej treści „magiczne miejsce” wschodniej liturgii Kościoła katolickiego. Jak odnotowuje sam autor, „Liturgia Eucharystii zajmuje centralne miejsce w duchowości Kościoła, jest jej sercem, ukazuje, czym jest Kościół, w co wierzy, co pragnie ukazać i co sprawia”. Wiele elementów składa się „na doniosłość i piękno celebracji liturgicznej [...] wystrój kościoła, szaty i przedmioty liturgiczne, śpiewy, odpowiednio dobrane teksty [...] w obrzędach i tekstach liturgii zawarte są cenne wątki dydaktyczne i katechetyczne”. Autor ukazuje liturgię jako misterium, zbudowaną na zasadzie antycznego dramatu greckiego, którego akcja „rozgrywa się na scenie świątyni [...] lud uczestniczący w liturgii stanowi widownię i nie bierze czynnego udziału w akcji liturgicznej, lecz kontempluje”. Autor kolejno opowiada o roli Ducha Świętego w liturgii – tak charakterystycznej w duchowości wschodu. Podobna więź w liturgii istnieje z Matką Bożą, o czym pisze ks. M. Czerski na kolejnych kartach omawianej pracy. Liturgiczna funkcja ikony oraz dynamika słowa w liturgii to kolejne dwa interesujące wątki zamykające pierwszą część prezentowanej książki.

---

² Tamże, 12.

³ Tamże, 2.

Druga część (s. 47-105), pt. „Liturgia bizantyjska”, wprowadza w genezę liturgii bizantyjskiej, w pierwsze spotkania eucharystyczne, w czasie których kształtowała się liturgia Kościoła, pragnąca dokładnie odtworzyć gesty i słowa Jezusa z Ostatniej Wieczerzy, zgodnie z poleceniem: „To czyńcie na moją pamiątkę”. Kolejny punkt to wnikliwie przedstawione formy liturgii bizantyjskiej. Autor wyjaśnia czytelnikowi cztery liturgie stosowane w Kościele bizantyjskim: św. Jana Chryzostoma, św. Bazylego Wielkiego, św. Jakuba oraz Liturgię uprzednio poświęconych darów św. Grzegorza. W kolejnym punkcie znajdujemy dokładny opis poszczególnych elementów najczęściej celebrowanej w Kościele bizantyjskim – Liturgii św. Jana Chryzostoma, takich jak: przygotowanie kapłana i diakona, ubieranie stroju liturgicznego, przygotowanie darów ofiarnych, obrzędy wstępne, liturgia słowa, liturgia ofiary, obrzędy Komunii św., obrzędy zakończenia.

Trzecia część (s. 107-131) nosi tytuł: „Liturgia ormiańska”. Podobnie jak wcześniej, napotykaemy tu genezę liturgii ormiańskiej, którą zalicza się do tradycji antiocheńskiej. Jest ona syntezą elementów pochodzących z różnych źródeł, głównie z tradycji łacińskiej, greckiej (bizantyjskiej) i syryjskiej. W kolejnych punktach autor wprowadza czytelnika w najistotniejsze elementy tej wschodniej liturgii, takie jak: obrzędy wstępne, liturgię katechumenów, liturgię ofiary, obrzędy zakończenia.

Czwarta część (s. 133-196), pt. „Liturgia koptyjska”, we wstępie przedkłada czytelnikowi wiele interesujących informacji na temat określenia „kopt” jako synonimu słowa „Egipcjanin”, bowiem Koptowie to potomkowie starożytnych Egipcjan i rdzenni mieszkańcy obecnego Egiptu. Koptowie, o czym poucza autor, w życiu codziennym posługują się językiem arabskim, w liturgii jednak dominuje język koptyjski – jako ostatnie stadium ewolucji języka egipskiego. Kolejno w tej części książki napotykaemy informacje dotyczące genezy liturgii koptyjskiej. Głównym ośrodkiem, w którym kształtowała się ta liturgia, była Aleksandria. Liturgia koptyjska wyraźnie różniła się od innych wschodnich liturgii, które formowały się pod wpływem ośrodków w Jerozolimie, Antiochii czy Konstantynopola. Autor przybliżył nam plan wnętrza kościołów koptyjskich, szat liturgicznych i całej bogatej struktury liturgii. Podobnie jak w zaprezentowanych już Kościołach, napotykaemy w tej pracy dokładne informacje dotyczące celebracji liturgii w Kościele koptyjskim: przygotowanie do liturgii, obrzędy wstępne, liturgia ofiarowania, liturgia słowa, liturgia ofiary.

Kolejna – obfita w swej treści, a zarazem interesująca – część to aneks (s. 199-332). Autor zamieścił tam pełne teksty z rubrykami Liturgii eucharystycznej bizantyjskiej w języku greckim i polskim oraz Liturgii ormiańskiej w przekładzie polskim. Warto tu odnotować, że przekład grecki na język polski został dokonany na podstawie oficjalnego wydania watykańskiego z 1950 i 1967 roku, zaś przekład ormiański na podstawie oficjalnego francuskiego tłumaczenia 1893 roku. Pełny tekst Liturgii koptyjskiej nie znalazł się w aneksie, bowiem – jak zaznacza we wstępie autor – do swej publikacji korzystał z przekładu niemieckiego z 1989 roku, w którym nie było pełnego tekstu liturgii.

Załączona bibliografia (s. 7-14) pozwala łatwiej dotrzeć do interesujących zagadnień, które może w niedostatecznym stopniu poruszone zostały w prezentowanej pozycji.

Chociaż autor wyraźnie wskazuje, że praca dotyczy „wyłącznie sprawowania Eucharystii”, to jednak można stwierdzić, że wykracza ona poza te ramy. Autor nie unikał wyjaśnienia trudnych, czasem skomplikowanych zagadnień z zakresu kształtowania się i celebracji (w obecnym kształcie) liturgii Kościołów wschodnich. Czytając tę książkę, napisaną pięknym językiem, ma się wrażenie jakby autor niemalże za rękę prowadził czytelnika po „scenie świątyni” tych trzech Kościołów wschodnich, ukazując co krok „element piękna i chwały Bożej, zapach kadzidła, który napełnia cały Kościół, teksty modlitw, czytania i pouczenia [...]”.

Omawiana praca bezsprzecznie dowodzi, że autor dysponuje przemyślanymi poglądami w badanych kwestiach i potrafi przedstawić równie przemyślane ich naukowe uzasadnienie. Niewątpliwie ta interesująca pozycja może służyć jako dobry akademicki podręcznik dla studentów prawa kanonicznego z zakresu liturgii i prawodawstwa katolickich Kościołów wschodnich.

Krzysztof Mikołajczuk
Katedra Prawa Katolickich Kościołów Wschodnich KUL